

HERRI ETA LUR

1977 - 27 - V

J. L. Lizundia

Aspaldion "lur" hitza erdarazko "tierra = país" zentzuan erabiltzen delakotan nago. Egia esan, inoiz, neu ere, erratu horretan eroria naiz, baina geroago (eta gehiago) eta argiago ikusten dut, hori, euskaldun zentzu batetik izugarritzko astakeria bat besterik ez dela, eta "eusko lurra", "gure lurraren deia" eta antzerakoak esaterakoan euskararen zena gutxi ezagutzea dela. Oraintsu Jose Basterretxea "Oskillaso", gernikarrak, Iruñean elkarrekin geundelarik, hauxe esaten zidan: —nori otu zaio "gure lurraren deia" jartzea? lurrak ez baitu deitzen.

Lurra euskaldun normalentzat, baserrian bizi izan garenontzat, eta euskaldun huts garbientzat, "materia sólida" hori besterik ez da. Erdal Akademiaren Hiztegian 1) "planeta que habitamos / 2) Parte superficial de este mismo globo no ocupada por el mar / 3) Materia inorgánica desmenuzable de que principalmente se compone el suelo natural / 4) Suelo o piso / 5) Terreno dedicado a cultivo o propio para ello / 6) Patria / 7) País, región / 8) Territorio o distrito constituido por intereses presentes o históricos. "Tierra de Segovia". Uste dut "Tierra" hitz horren zentzu guztiak "lur"ekin parekatu dira, ohartu gabe 1., 3., 4. eta 5. kasuetan horrela dela, baina 2a esatekotan, adibidez, "lihorra" esaten dugula eta 6., 7. eta 8. esateko "HERRI".

"LUR", Azkueren hiztegian ez dator 6., 7. eta 8. zentzuan. 6.enerako "sorterri" dakar, eta gero hor dago "aberri" neologismoa. 7. eta 8. erdararen "tierra" hitzaren zentzurako, hau dakar Azkuek: 1.º pueblo, population = En el sentido de "lugar habitado", como en el de "gente habitante"; aunque tal vez la segunda acepción no esa más que extensión de la pri-

mera. Beraz, "herri" hitzak "populu" zentzua geroago hartu duela dirudi, eta gaur uka ezinezkoa da hedadura hori. Baina goazen LUR - HERRI hauzira.

Hasteko, HERRI hitza gure nazioaren deituran bertan dago EUSKAL-HERRIA, beste alboko hizkuntzetan PAIS VASCO, BASKENLAND esaten dena. TIERRA VASCA ere ondo legoke, batez ere gaztelania zaharrean, baina behin ere ez, alderantziz TIERRA VASCA = EUSKAL edo EUSKO LURRA.

HERRI herrialde edo eskualde baten izentzat maiz ikusten dugu: IRUÑERRIA, "la tierra de Pamplona", behinolako euskal, gero nafar erresumaren bihotza: "Reyes de Pamplona, de Nájera, de Guipúzcoa, de Durango,..." eta abar agertzen da askotan erreinu horren historian. Oskiako atetik Ekialderantz dagoen eskualdeari, gaur ere horrela deitzen dute arakildarrek, "Ehun Kaldeta" eta abar asmakerietan erori gabe. Berez, Gipuzkoaren goialde guztiko eskualde natural baten izena izan arren, gaur Ordizi merkatu-hiri eta Beasain industri-hiri ardatz bezala duen eskualdearen izena ere, GOIHERRI da. Eta esanahia honetako eskualdeak ba ditugu bazterretan "LA TERRA ALTA" Catalunyan, Gandesa hiriburu bezala duena; HIGHLANDS, Eskoziako "Tierras Altas" bezala erdaratzen direnak, GOIHERRIAK esango genuke. GOIHERRI hitz honetaz gero berriz itzuliko gara. Gipuzkoan bertan, GOIHERRIren kontraposizio bezala BETERRI dugu, katalanczko TERRA BAIXA bezala, edo NIEDERLANDEN, "PAISES BAJOS" bezala. Baina behin ere ez dut entzun oraintsu Gipuzkoako C.O.S.A. edo ez dakit zein arraiok asmatu duen ERDERRI, asmatzekotaz ere, ERTERRI izango zen. Ikusten da hemengo erakunde ofizialetan ere zein ondo darabilzkitan euskal konposaketako erregelak.

Bizkaian eskualde euskaldun baten izena da TXORIHERRI, Erandio, Lojua, Sondika, Derio, Zamudio, Lezama eta Larrabetzu hartzen dituen. Mikel Zaratek, bere *INFLUENCIAS DEL VASCUENCE EN LA LENGUA CASTELLANA - a través de un estudio del elemento vasco en el habla coloquial del Chorierrri - Gran Bilbao*, Bilbao, 1976, hau dio: "Chorierrri es el nombre popular del Valle de Asúa, y significa "pueblo de pájaros". Es una voz vasca compuesto de txori, "pájaro" y "erri" "pueblo", 23. orri., baina "pueblo", "tierra" edo "país" zentzuan, zerenorrialde berberean Mikelek erreferent-

zia hau dakar "el valle de Asúa, la inmensa calma de la aldea, Chorierrri, tierra de pájaros, la tierra de promisión, el campo de los chimbos y chimberos" (M. de Unamuno, *Chimbos y chimberos*, en *Cuentos*, Madrid, 1961, pág. 184). Hemen ere ez da esaten TXORILURIA, hau beste gauza zeharo desberdin bat bailitzateke, txorrik hasten diren lurra, baina ez jendea bizi den eskualdea. Beraz, enetzat, HERRI, "TIERRA", da baina "tierra habitada", PAIS, LAND.

Burundarrentzat, TIERRA ESTELLA, euskaraz, ESTELLERRIA da, el "País o Comarca de Estella", alde batetik Lizarra hitza aspaldidaniz dokumentu besterik ez delako, eta bestetik ene ustez eskualde horren izen propioa, lehengoa, DEIHERRI zelako. La "TIERRA DE DEYO" askotan agertzen den nafar erresumaren historian, bestalde Villamayor de Monjardin, lehen Villamayor de Deyo zen, "Valle de Verri" ere hor dugu, km² hartzen dituen, herrixkekin, eta Urbasa eta Andimendi osoak, eta zer da "Yerri" Deiherriren eboluzioa besterik. Azken Konkordatorarte "arciprestazgo de Yerri" izenekoak, "Valle administrativo"tik gainera Lizarra bera, Amezkoak, Allin, Cezalatz ere hartzen zituen.

Garibaik nahastu zituen gauzak Herriberri Oliteren euskal izena zela esanaz. Mixelenari entzun nion HERRIBERRI Oliten hasten zen eskualdearen izena zela, erdaraz esango genuken TERRANOVA, nafar euskaldunak, Tuterako mairuei errekuperaturiko eskualde berria, gero hain zuzen ERRIBERA euskaldunentzat, eta RIBERA erdaldunentzat biurtuko zena, ERRIBERA, ERBERA "tierra baja" ere bada, gaur eta non gero esango dut, berri ere azken konkordatoak gauzak aldatu arte, "arciprestazgo de la Ribera" Oliten hasten zen eta Argedasen bukatu, 25 parrokia hartuaz. Enetzat, hipotesis bezala, dokumentuez probatzea zaila baita euskara aspaldi galdurik delako Orba, Iltzarbe eta Oibar bere ipar mugakide eskualdeetan, HERRIBERRI, HERRIBERA, RIBERA, eskualde baten izen berbera daiteke esanahi biren koinzidentzia batez: TIERRA NUEVA eta PAIS BAJO.

Villasantek emandako kopia batek, Arantzazuri buruzko panderojotzaileen kanta zahar batek, hau dio "Arantzazutik gora, HERRI bat Araba" Beraz, hemen ere el PAIS o TIERRA de ALAVA da. Axularrek: "Alaba-herria" dakar pasarte baten eta "Mairu herriko mairu beltzak" (el moro negro de tierra de moros).

Gorengo eskualdeak edo alderdiak deitzeko, GOI eta GOREN, bereiziz, HERGOIENAK esaten da. Nafarroako Sakanaren bazter batetan Andimendiruntz dauden hiru herrixken haranari: Lizarraga, Dorrao eta Unanua-ri "Valle de Ergoyena" deitzen zaio. Kardaberazek, *Euskeraren Berri Onak*; Auspoa 37, p. 74. Hara zer dion: "Eta guraso edo kurak diranean, nola, ongi premia den bezala, beren etxe edo ergoienean (erri txikiak onela Araban deitzen diete) dotrina erakatsita konfesatuko dute?" Gipuzkoa-Bizkaiko mugakide diren goialdeen alderdia, beraz. ERGOIEN, Oiartzun alderdi bat hauzoko bat da, eta ba dakizue OIARTZUN udal bat, gaurko eremuko antzinakoa baino txikiagoa dela, eta lehengoa eskualde oso bat, Lezo, Errenteria, Pasai Donibane, Hondarribia, Irun ere hartzen zituena baitzen. HERGOIEN hau, eskualdearen alde gorena zen. Zornotzako kofradiarik altuenari, Bizkargi mendi bizkarreko Aldana, Arazotza, Zabala, Garitondo, San Bartolome eta Solaguren. ERGOIEN, Gamizko gorengo hauzoko hartzen dituen kofradia da. Butroe Arro berbereko beste herrixka bat, Jatabe (ofizialki Maruri), bi zatitan banatzen da, ERGOIEN eta ERBERA, Ergoien goialdea, eliza inguru eta ERBERA behealdea, Butroe hibaiaren ondokoa, Udaletxea dagoena, (Errepublikara garaietan, ergoiendarrak eskubitarragoak edo elizkoiagoak zirelako eta erberarrak ezkertarragoak, izena aldatu zuten Ergoieni "Roma" deituz eta Erberari "Moscu", hala kontau zidan bertako apaiz batek). Ergoiena eta Elbarrena, nik dakidala, Legazpi eta Zizurkilen ere ba daude. "La Zona Más Alta y la Zona Baja" erdaratuko nituzke.

Eta ERBERA hitz honetaz lehen zorretan utzi dizuedan pundura natorkizue, Markin-Etxebarrik lau bost kofradia ditu, eta beretariko lau mendian eta bata Udaletxea eta eliza dagoena behean. Hara, bere izen ofiziala: "LA RIBERA", baina euskaraz lehen eta orain ERBERA deitzen da, "LA TIERRA O ZONA BAJA", eta bertakoei erberarrak esaten diete. Hemen ikusten dugu, Irigarainen kanta hura, HERRIBEHERA, RIBERA bezala hartzeaz ez zela hain asmakizuna, Markin-Etxebarrian, Konposaketa jatorragoaz behar bada, ikenduta, ERBERA deitzen baita, eta gero erdaldun eskribauak LA RIBERA parekatu.

GOIHERRI hitzaz ere itzuli bat eginaz, hara zenbat kofradia aurkidu ditudan Bizkaian. Badakizue, Bizkaiko ohituraz

ko foru lokal sisteman "anteiglesiak", "elizateak", hauzoen federakunde bat zirela, eta hauzo horiek, baserri federakunde bat "kofradia" deitzen zen eta oraindik da. Hitz honek ez du zerikusirik beste zentru erlijiosoarekin, Lapurdin, Galizian edo Inghaterran "parrokia" hitzak duen bezalaxe. Zazpi aurkitu ditut: Barrika, eta Erandio, Uribeko merinaldean; Murueta eta Aulestin, Busturikoan; Xemeinen, Markinakoan; eta Garai eta Zaldibar, Durangaldekoan. Muruetakoa ez dut ezagutzen, baina beste seriak bai, eta denak dira "TIERRA o ZONA ALTA". Alderantziz, Hegoaldeko lau herrialdeen "entidad de población" delakoetan, "LUR" hasten den entidaderik bat ere ez dut aurkitu, eta orain berritsu LURGORRI deitzen den toponimo bat hauzategi biurtu baldin bada Lumon, kofradia horren izen zabalago eta historikoa Zallo da.

Jesus Basañez, *LEJONA, anteiglesia vizcaína*, Bilbao 1971, pág. 275 delakora begiratu eta hau ikusten dut: "Lejona dividida en dos distritos: MARINERRI (o pueblo de la ribera) que comprende los barrios de Artaza, Ondiz, Udondo, Aqueche y Lamiaco y "BASERRI" (o pueblo de la montaña), integrado por las demás entidades de población" (Elejalde, Peruri, Santimari, Sarriena, Sansoena (hau Unibertsitate berria dagoena hain zuzen). Hemen zentru geografiko-districtala du, eta ez beste, hain zuzen Ondiz menditxo baten gainean dago, baina itsas ondoan, "errijo" ondoan, beraz bereiztasuna lejoaztarren bizimodutik egiten da. Baita ere Deustuan ere. Ikus: Juan E. Delmas *GUIA DEL SEÑORIO DE VIZCAYA*, Bilbao, 1965, pág. 242 "Reune (Deustuak alegia) en las dos agrupaciones en que está dividida, llamada Goyerri (terreno de arriba) y Becoerri (terreno de abajo)", eta getxoago honi Ribera ere deitzen dio, gaur Ribera de Deusto deitzen dena beraz.

Abadiñon, ene herrian, Gaztelu kofradiaren zati bati KEIXPERRI deitzen zaio, erdarazko UMBRIA litzateke, hauzo horren itzal parajea dauden baserriak hartzen bai ditu. Honetaz beste puntu bat ere aipa nahi nuke, gure eskualdean berezi egiten ditugula BASERRI (caserío con explotación agrícola) eta BASERRI-ETXE (etxea bera), BASERRI-ETXEA erabiliaz bigarren kasuan; "Horren baserri-etxie oso zaharra dok".

TIERRA hitzarekin PAIS-ekin beraz, du zerikusi nagusi eta propioa HERRI hitzak, eta LUR behin ere ez dugu ikusten

zentzu horrekin ez toponimian, ez euskaldun normalen ahoetan. Amaitzeko, orain modan, zoritxarrez, dugun hitz bat hara nola jartzen duen Azkuek bere hiztegian: EXTRAÑAMIENTO: HERBESTETASUN (B) extrañamiento, destierro. Eta HERBESTATU (B) desterrak eta HERBESTE (B.C.G.C.) TIERRA EXTRAÑA, TERRE ETRANGERE. HERBESTA dezagun beraz LUR esangura horretatik, eta HERRIRATU, HERBESTETASUNERA bidaliak.